MAHSULOT TANNARXI TO'G'RISIDAGI HISOBOT

Xudaynazarova Dilnoza Gafurovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“Buxgalteriya hisobi” kafedrasi katta o’qituvchisi
tel +998937284308
e-mail: dilnozaxudaynazarova17@gmail.com

Narziyeva Mavsuma
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20347131

Annotatsiya.
Mazkur maqolada mahsulot tannarxi to‘g‘risidagi hisobotning korxona boshqaruvidagi o‘rni, uni shakllantirish mexanizmlari hamda tannarx ko‘rsatkichlarining iqtisodiy tahlildagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot davomida ishlab chiqarish xarajatlarini guruhlash, bevosita va bilvosita xarajatlarni hisobga olish, tannarxni kalkulyatsiya qilish usullari hamda hisobot ma’lumotlaridan boshqaruv qarorlarini qabul qilishda foydalanish masalalari tahlil qilindi. Shuningdek, korxonalarda mahsulot tannarxini aniqlashda uchraydigan amaliy muammolar va ularni bartaraf etishning zamonaviy yondashuvlari ko‘rib chiqildi. Tadqiqot natijalari mahsulot tannarxi to‘g‘risidagi hisobotni takomillashtirish korxonalarning moliyaviy barqarorligini oshirish, resurslardan samarali foydalanish hamda raqobatbardoshlikni kuchaytirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatadi. Maqolada tannarx hisobotining axborot salohiyatini kengaytirish va boshqaruv hisobida zamonaviy usullarni qo‘llash bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: mahsulot tannarxi, tannarx hisoboti, ishlab chiqarish xarajatlari, kalkulyatsiya, boshqaruv hisobi, xarajatlar tahlili, moliyaviy natija, bevosita xarajatlar, bilvosita xarajatlar, iqtisodiy samaradorlik, korxona boshqaruvi, tannarxni pasaytirish.

Kirish. Bugungi kunda korxonalarning raqobatbardoshligini ta’minlash va moliyaviy barqarorligini oshirishda mahsulot tannarxini to‘g‘ri shakllantirish va uni chuqur tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Tannarx ko‘rsatkichlari nafaqat ishlab chiqarish jarayonining samaradorligini aks ettiradi, balki korxona boshqaruv qarorlarining asosiy axborot bazasini ham tashkil etadi. Shu sababli mahsulot tannarxi to‘g‘risidagi hisobotni to‘g‘ri tuzish va undan oqilona foydalanish zamonaviy boshqaruv hisobining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Iqtisodiy islohotlar chuqurlashib borayotgan sharoitda korxonalar o‘z xarajatlarini aniq hisobga olish, ularni tahlil qilish hamda optimallashtirishga katta e’tibor qaratmoqda. Mahsulot tannarxi to‘g‘risidagi hisobot ushbu jarayonda muhim axborot manbai bo‘lib xizmat qiladi. U orqali ishlab chiqarish xarajatlarining tarkibi, ularning o‘zgarish dinamikasi va samaradorlik darajasi aniqlanadi. Natijada rahbariyat xarajatlarni kamaytirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda foydalilikni oshirish bo‘yicha asoslangan qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Shuningdek, tannarx hisobotining ahamiyati faqat ichki boshqaruv bilan cheklanib qolmaydi. U tashqi foydalanuvchilar, jumladan investorlar, kredit tashkilotlari va soliq organlari uchun ham muhim axborot manbai hisoblanadi. Chunki mahsulot tannarxi korxonaning umumiy moliyaviy holatini va uning bozor sharoitidagi raqobatbardoshligini baholashda asosiy mezonlardan biri sifatida qaraladi.

Mazkur maqolada mahsulot tannarxi to‘g‘risidagi hisobotning nazariy asoslari, uni shakllantirish tamoyillari hamda amaliy qo‘llash jihatlari yoritiladi. Shuningdek, tannarxni hisoblash jarayonida yuzaga keladigan muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – mahsulot tannarxi to‘g‘risidagi hisobotni takomillashtirish orqali korxonalarda xarajatlar boshqaruvi samaradorligini oshirish imkoniyatlarini aniqlashdan iboratdir.

Umuman olganda, mahsulot tannarxi hisobotining to‘g‘ri tashkil etilishi korxona iqtisodiy faoliyatining shaffofligini ta’minlaydi va strategik boshqaruv qarorlarining sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Asosiy qism. Mahsulot tannarxi to‘g‘risidagi hisobot korxona faoliyatida ishlab chiqarish jarayonining iqtisodiy natijadorligini baholash va boshqaruv qarorlarini asoslashda muhim axborot manbai sifatida xizmat qiladi. Uning mazmuni korxonada amalga oshirilgan barcha ishlab chiqarish xarajatlarini tizimli ravishda umumlashtirish, guruhlash va tahlil qilishga asoslanadi. Ushbu hisobot orqali korxona rahbariyati mahsulot birligiga to‘g‘ri keladigan xarajatlar miqdorini aniqlaydi hamda ularni kamaytirish bo‘yicha amaliy choralarni ishlab chiqadi.

Mahsulot tannarxini shakllantirish jarayoni odatda bir necha bosqichlardan iborat bo‘lib, avvalo xarajatlarni to‘g‘ri tasniflash talab etiladi. Xarajatlar iqtisodiy mazmuniga ko‘ra bevosita va bilvosita xarajatlarga bo‘linadi. Bevosita xarajatlar mahsulot ishlab chiqarishga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq bo‘lib, xomashyo, materiallar va ishchi kuchi xarajatlarini o‘z ichiga oladi. Bilvosita xarajatlar esa ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish va boshqarish bilan bog‘liq bo‘lgan umumkorxona xarajatlarini qamrab oladi. Ushbu xarajatlarning to‘g‘ri taqsimlanishi tannarx hisobining aniqligini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Tannarx hisobotini shakllantirishda kalkulyatsiya usullarining to‘g‘ri tanlanishi ham muhim ahamiyatga ega. Amaliyotda oddiy kalkulyatsiya, jarayonli kalkulyatsiya hamda buyurtma asosida kalkulyatsiya qilish usullari keng qo‘llaniladi. Har bir usul korxonaning ishlab chiqarish xususiyatiga qarab tanlanadi. Masalan, yirik seriyali ishlab chiqarishda jarayonli kalkulyatsiya samarali bo‘lsa, individual buyurtmalar asosida ishlovchi korxonalarda buyurtma usuli maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Mahsulot tannarxi to‘g‘risidagi hisobotning asosiy vazifalaridan biri – xarajatlarni nazorat qilish va ularni optimallashtirish uchun axborot bazasini yaratishdir. Ushbu hisobot asosida korxona qaysi xarajatlar ortiqcha ekanligini aniqlaydi va ularni kamaytirish bo‘yicha strategik qarorlar qabul qiladi. Natijada ishlab chiqarish samaradorligi oshadi va foyda darajasi yaxshilanadi. Shu bilan birga, tannarx hisobotlari rejalashtirish jarayonida ham muhim rol o‘ynaydi, chunki ular kelajakdagi xarajatlarni prognoz qilish imkonini beradi.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda raqamlashtirish jarayonlari tannarx hisobini yuritishda ham keng qo‘llanilmoqda. Avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlari xarajatlarni tezkor va aniq hisoblash, ularni real vaqt rejimida tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni kamaytiradi va hisobotlarning ishonchliligini oshiradi. Shuningdek, boshqaruv hisobi tizimlarida “Activity-Based Costing” (ABC) kabi ilg‘or usullarning qo‘llanilishi xarajatlarni yanada chuqurroq tahlil qilish imkonini bermoqda.

Mahsulot tannarxi to‘g‘risidagi hisobotning yana bir muhim jihati uning strategik qarorlar qabul qilishdagi rolidir. Korxona rahbariyati ushbu hisobot orqali mahsulot narxini belgilash, ishlab chiqarish hajmini optimallashtirish hamda yangi mahsulot turlarini joriy etish bo‘yicha asosli qarorlar qabul qiladi. Ayniqsa, bozor sharoitida raqobat kuchaygan bir davrda tannarxni to‘g‘ri boshqarish korxonaning yashab qolishi va rivojlanishi uchun hal qiluvchi omilga aylanadi.

Shu bilan birga, amaliyotda tannarx hisoboti bilan bog‘liq ayrim muammolar ham uchraydi. Ular orasida xarajatlarni noto‘g‘ri taqsimlash, bilvosita xarajatlarning haddan tashqari murakkab hisoblanishi va ma’lumotlarning to‘liq emasligi kabi holatlar mavjud. Ushbu muammolar hisobotning aniqligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun korxonalarda ichki nazorat tizimini kuchaytirish, zamonaviy dasturiy vositalardan foydalanish va hisob siyosatini takomillashtirish zarur hisoblanadi.

Umuman olganda, mahsulot tannarxi to‘g‘risidagi hisobot korxona boshqaruvida markaziy o‘rin egallaydi. U nafaqat xarajatlarni hisobga olish vositasi, balki strategik boshqaruv qarorlarini shakllantiruvchi muhim axborot tizimi sifatida ham xizmat qiladi. Shu bois ushbu hisobotni takomillashtirish va uni zamonaviy talablar asosida yuritish korxona samaradorligini oshirishda asosiy omillardan biri bo‘lib qolmoqda.

Xulosa. Mahsulot tannarxi to‘g‘risidagi hisobotni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, korxona moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligi bevosita xarajatlarni to‘g‘ri hisoblash, ularni tizimli nazorat qilish va samarali boshqarishga bog‘liq. Tannarxni shakllantirish jarayonida yo‘l qo‘yiladigan har qanday xato nafaqat hisobotning ishonchliligini pasaytiradi, balki boshqaruv qarorlarining ham noto‘g‘ri qabul qilinishiga olib keladi. Shu sababli ushbu hisobotni faqat hisob-kitob vositasi sifatida emas, balki strategik boshqaruvning muhim axborot bazasi sifatida ko‘rish zarur. Amaliy kuzatuvlar asosida shuni

aytish mumkinki, ko‘plab korxonalarda bilvosita xarajatlarni taqsimlash mexanizmlarining yetarli darajada aniq emasligi tannarx ko‘rsatkichlarining buzilishiga sabab bo‘lmoqda, bu esa mahsulot rentabelligini real baholash imkoniyatini cheklaydi. Shu nuqtayi nazardan, birinchi amaliy tavsiya sifatida xarajatlarni hisobga olish tizimini soddalashtirish emas, balki uni ilmiy asosda aniqlashtirish va standartlashtirish zarur. Ikkinchidan, zamonaviy raqamli buxgalteriya dasturlarini keng joriy etish orqali inson omili ta’sirini kamaytirish va ma’lumotlarni real vaqt rejimida tahlil qilish imkoniyatini yaratish lozim. Uchinchidan, korxonalarda boshqaruv hisobi elementlarini kuchaytirish, xususan, xarajat markazlari bo‘yicha alohida monitoring tizimini yo‘lga qo‘yish tannarxni yanada aniq boshqarishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, ABC (Activity-Based Costing) kabi ilg‘or usullarni bosqichma-bosqich joriy etish orqali resurslardan foydalanish samaradorligini chuqurroq baholash mumkin. Yana bir muhim jihat shundaki, korxona xodimlarining hisob va moliyaviy tahlil bo‘yicha malakasini oshirish tannarx hisobining sifatiga bevosita ta’sir qiladi, chunki har qanday tizim uning foydalanuvchilari bilim darajasiga bog‘liq holda ishlaydi. Xulosa qilib aytganda, mahsulot tannarxi to‘g‘risidagi hisobotni takomillashtirish faqat texnik yoki hisob-kitob masalasi emas, balki boshqaruv madaniyatini rivojlantirish bilan bog‘liq kompleks jarayondir, shuning uchun korxonalar xarajatlarni boshqarishda tizimli yondashuvni qabul qilishi, zamonaviy texnologiyalarni joriy etishi va analitik fikrlashga asoslangan qarorlar qabul qilish amaliyotini kengaytirishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduvaxidov, F. T., Qo‘ziyev, I. N., & Dadabayev, Sh. X. (2019). Buxgalteriya hisobi. Toshkent: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti nashriyoti.
2. Isroilov, B. I. (2020). Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Toshkent: Tafakkur nashriyoti.
3. Usmonova, D. Q. (2020). Buxgalteriya hisobi. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
4. Pardayev, A. X., & Pardayeva, Z. A. (2019). Boshqaruv hisobi. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
5. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. (2016). Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida Qonun (O‘RQ-404-son).
6. Xolbekov, R. O. (2024). Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Toshkent: O‘quv qo‘llanma.
7. Nabiev, I. I., & Murodov, E. J. (2022). Accounting of fixed assets according to IFRS – tasks and solutions for organization of accounting. Academic Research Journal, 12(8), 53–60.
8. Qudbiev, D., Qudbiev, N. T., & Imomova, Z. T. Q. (2022). Moliyaviy hisobotlardan moliyaviy menejmentda foydalanish masalalari. Scientific Progress, 3(4), 1030–1037.